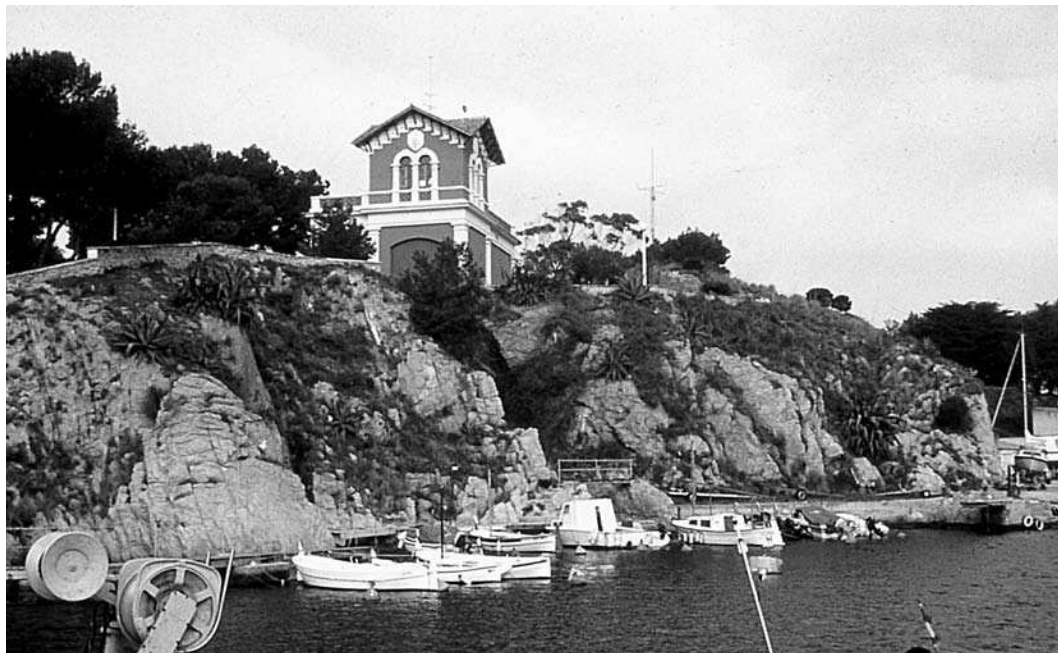

BÉNS IMMOBLES

El patrimoni marítim a la costa gironina

Joan Ll. Alegret i Raül Mata

FONS D'IMATGES DEL MUSEU
DE LA PESCA / QUIM ESTEVE

*El salvament de Sant
Feliu de Guíxols
es troba al cim del turó
de la Punta
dels Guíxols,
al racó de llevant
del passeig del Mar.*

La conca de la Mediterrània, poblada des de l'antiguitat, ha estat durant tota la història l'escenari on les comunitats riberenques han desenvolupat com a importants activitats econòmiques la pesca i el comerç, totes dues directament relacionades amb l'explotació de la mar.

La gent de mar, per tal de desenvolupar el seu ofici, ha necessitat estructures, infraestructures i espais que facilitessin la seva feina. Tots aquests elements, o el que en queda, formen part del patrimoni marítim que, en el cas de la nostra costa i sobretot durant els darrers temps ha anat desapareixent. Aquest progressiu empobriment del nostre patrimoni troba les causes, per una banda, en la forta pressió urbanística del sector turístic i la construcció de ports esportius. I per una altra, en les canviants formes d'organització socioeconòmica relacionades amb l'activitat marítima i pesquera.

En aquest sentit, veiem que la pesca artesanal va desapareixent, abandonant espais que han estat al llarg dels segles destinats al seu

servei, i, al seu torn, la navegació comercial s'ha concentrat en uns pocs ports.

Fruit de l'inventari encarregat pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (IPEC), i coordinat pel Museu de la Pesca de Palamós i la Universitat de Girona, l'any 1996, en l'àmbit geogràfic de la Costa Brava es van catalogar un gran nombre de béns immobles relacionats amb el patrimoni marítim.

A l'inventari abans esmentat es van documentar a la costera gironina, de Portbou a Blanes, un total de 499 béns immobles, repartits de manera desigual per les diferents comarques.

Com a exemple de pressió turística i constructiva podem assenyalar que a la comarca de la Selva, una de les més explotades en aquest sentit, especialment a les àrees de Blanes i Lloret, només es comptabilitzen 39 d'aquests immobles. A l'Alt Empordà se'n relacionen 311, i a la zona intermèdia del Baix Empordà se'n van catalogar 149.

Numèricament, resta clar que a les comarques més turístiques el patrimoni marítim ha estat més afectat. No obstant, cal apuntar, per no falsejar la informació, que a la zona de Cadaqués hi ha realitzats més estudis sobre patrimoni marítim, fet que probablement es tradueix en un nombre superior de béns immobles inventariats i documentats.

Cal dir també que aquest estudi es realitzà el 1996, quan el fenomen de la construcció i el turisme ja havien incidit molt en el territori costaner, fet que inclina a pensar que part d'aquest patrimoni ja havia desaparegut. I a més, cal remarcar que per exhaustiu que sigui un inventari i per molt que s'hi apliqui la màxima rigorositat resulta gairebé impossible no passar per alt alguna cosa, ja sigui per manca d'informació, ja sigui per la poca claredat de què es disposa.

En l'exposició que segueix proposem un repàs dels tipus de béns immobles del patrimoni marítim de la costa de Girona, així com de la funció d'aquells que estan en desús

35

PARLEM DE...

o que actualment es destinen a activitats diferents d'aquelles per a les quals van ser concebuts. Tots ells amb un gran valor patrimonial per estar desapareixent o per la seva rellevància històrica o singular en el món de la mar.

Les *torres de guaita* són construccions que tenien per finalitat vigilar la mar per detectar la presència d'embarcacions corsàries o pirates. Són torres concebudes per a l'autodefensa, sense obertures i de construcció sòlida, que podien resistir un atac. Si el vigilant de la torre detectava la presència d'un vaixell sospitós, feia foc i d'aquesta manera, pel fum de dia i per la claror de nit, donava avis als pobles veïns i a altres torres properes que, al seu torn, alertaven els nuclis propers.

Aquests tipus de construcció tenia una funció defensiva. La gent, en veure el senyal, feia ressonar les campanes dels pobles més pròxims, de manera que la població tenia temps d'amagar-se retirant-se cap a l'interior del territori i, més rarament, d'organitzar la defensa. De totes maneres, els corsaris no solien atacar nuclis amb capacitat de defensa, sinó petites poblacions o masies disseminades pel territori costaner.

Les torres de guaita, que es troben en tot el litoral peninsular, s'anomenen també torres de moros perquè els corsaris eren gairebé sempre originaris de les costes de Berberia. D'aquest fenomen de gran importància des d'època medieval fins ben entrat el segle XVIII, en queda l'expressió «hi ha moros a la costa». Posteriorment, la pirateria es traslladà a l'Atlàntic, ja que era molt més lucratiu atacar els vaixells que feien el comerç amb les Índies. Les torres de guaita, donada la seva situació en punts elevats i ran de costa, han estat emprades històricament pels pescadors com a punts de referència per prendre senyes i poder situar-se així en mig de la mar.

Els *camins de ronda*, adaptant-se sovint a l'orografia del litoral, comunicaven les poblacions costaneres i s'empraven per anar d'un nucli a l'altre. A vegades no eren més que senders provocats pel cas continuat de la gent, però en molts llocs les comunitats construïen murs de pedra seca o escales, rebaixaven el terreny i hi feien altres intervencions importants per facilitar el trànsit.

Camí de ronda per accedir al far de Cala Nans, a Cadaqués.

Per als pescadors era la manera d'arribar al poble si el vent no els era favorable. Era més pràctic deixar l'embarcació en una cala arrecerada i anar a vendre el peix caminant, que vogar fins al poble si no hi havia vent o aquest era contrari o excessiu.

Posteriorment, també s'anomenarà a aquestes rutes «camins de carabiners» ja que l'autoritat armada els emprava per controlar el contraban en les èpoques en què aquesta pràctica era abundant.

Una altra construcció perduda en el temps és la *quarantena*. En l'època en què les malalties víriques suposaven un autèntic perill per a la població, les tripulacions dels vaixells que arribaven de ports contaminats, o de destins exòtics, es veïen obligades a romandre quaranta dies aïllades en els propis vaixells moltes vegades, i d'altres en aquests recintes o edificacions. Si passats aquests dies no apareixien símptomes de malaltia, la marineria podia barrejar-se amb la població. Tots els ports comercials disposaven d'aquest tipus d'infraestructures. La quarantena, anomenada també en alguns ports *lazareto*, en determinades ocasions servia també d'hospital per a mariners malalts.

D'edificis de quarantena, no en queda cap vestigi. Únicament a Cadaqués trobem el piló de sa Quarantena, un bloc de pedra que servia per amarrar els vaixells que havien de passar aquest tràmit.

Remarcable també és l'aparició d'una seu del Consolat de Mar, que

té el seu origen en l'edat mitjana. Aquest organisme que arbitrava sobre el dret mercantil marítim fou innovador i de cabdal importància per al desenvolupament de la marina catalana. Es regia per les normes recollides en el llibre que du el mateix nom i entre les seves funcions més importants tenia les de regular el tràfic de mercaderies per mar, la construcció de vaixells, les relacions entre els membres de la tripulació, les responsabilitats en cas d'accident o naufragi...

Les delegacions del Consolat de Mar estaven repartides pel Mediterrani, allà on l'activitat dels mercaders catalans era present. A les comarques gironines s'ha documentat la que tenia seu a Castelló d'Empúries, actualment un edifici que allotja dependències municipal, tot i que n'hi ha d'altres referenciades, la qual cosa reflecteix el gran volum de l'activitat marítima catalana a l'època medieval.

Cal destacar igualment l'existència de les *botigues*, com figuren en els documents antics, o *barraques de pescador*, com se les coneix actualment. Aquestes senzilles edificacions, que trobem repartides al llarg de la costa, acostumen a ser de planta rectangular i dimensions reduïdes, i tenien com a funció el refugi, l'emmagatzematge i el poder-hi habitar durant el temps de les campanyes de pesca. El seu origen és comunitari: les construïen les confraries o els municipis i les utilitzaven els pescadors

de cada zona en cas de mal temps o quan feien pesqueres estacionals. En aquest darrer supòsit, el grup gran de pescadors romania prop del calador, enviant una embarcació amb el peix a vendre a la localitat més propera.

A l'actualitat la majoria de barraques pertanyen a propietaris particulars, tot i que algunes de les documentades mantinguin un ús comunitari.

Les *drassanes* eren els llocs on es construïen i reparaven embarcacions. Existents a pràcticament totes les poblacions costaneres i conegudes també com *mestrançes*, s'aixecaven a ran de platja, amb un cobert per protegir-se del vent i un magatzem tancat per desar la fusta i les eines.

De drassanes, n'hi havia de totes dimensions. Des de les petites on es construïen i reparaven llaüts, fins a grans instal·lacions on es feien velers de gran tonatge dedicats al comerç amb Amèrica.

A la costa gironina, les drassanes sempre han estat de dimensions modestes, ja que les embarcacions que s'hi construïen eren destinades a la pesca. Puntualment aparegueren grans drassanes a les platges, però únicament al voltant del segle XIX.

També és interessant l'existència d'una *estació de salvament*. Les que existien en els ports amb més activitat marítima oferien ajuda en cas de naufragi o a embarcacions en perill d'enfonsament. Aquests tipus de

construccions apareixen a finals del segle XIX.

En aquestes estacions s'emmagatzemaven els bots de salvament amb el corresponent carro, els caps de realitzar remolcs i altres materials d'ajut per a les embarcacions, com els canons llançacaps.

L'estació de Sant Feliu de Guíxols es troba en molt bon estat de conservació i era on es custodiava el bot de salvament *Miquel de Bohera*. Actualment, aquest edifici acull un museu destinat a aquesta temàtica.

Els *salins* o *magatzems de sal*. A la nostra costa no existeixen les salines, per la qual cosa es crearen a diferents ports magatzems per guardar la sal que posteriorment s'empraria en el procés de conservació del peix.

Els vaixells carregats de sal, provinents principalment de Torrevella o Eivissa, descarregaven grans quantitats de sal, que restava custodiada al salí. D'aquí en sortia en les quantitats que es requerien per fer les conserves segons el volum de pesqueres que es realitzaven. El procés de conservació en sal s'emprava amb el peix blau, concretament amb les sardines i les anxoves.

Un altre tipus de construcció que apareix sovint són els *fars*, la funció dels quals és la de guiar i referenciar la costa en la navegació nocturna. Cal remarcar que en funció del punt geogràfic on se situen poden ser de petites dimensions o grans fars amb habitatge per al faroner.

Fins aquí hem tractat edificis i infraestructures que tenien un interès comú per a la navegació i les poblacions costaneres, però les instal·lacions que tractarem a continuació estan estrictament relacionades amb el món de la pesca.

Així, trobem els *tenyidors*. La funció d'aquests edificis era la d'ubicar un gran perol per tenyir les xarxes en una època en què aquestes estaven fetes amb fibres orgàniques i requerien un manteniment constant perquè no es deterioressin. Es construïen prop de punts d'aigua, normalment pous, per disposar d'aquest element indispensable per a la seva funció.

Tot i que existien tenyidors particulars, als pobles amb força activitat pesquera, la comunitat de pescadors hi edificava infraestructures per tal d'allotjar-hi el perol, recipient metàl·lic de grans dimensions, normalment d'aram. En aquestes instal·lacions comunitàries hi havia una persona encarregada d'aconseguir la llenya i l'escorça de pi, que un cop triturada i bullida era un dels productes més emprats per tenyir la xarxa. Aquesta persona s'encarregava de fer bullir la barreja d'aigua i tint, i, ajudat pels propietaris de les xarxes, introduir-les al perol i posar-les a eixugar posteriorment. Tot i el color que el tint donava a les xarxes, la finalitat darrera era dotar-les d'una pel·lícula protectora que les feia més resistents.

FONS D'IMATGES DEL MUSEU DE LA PESCA / QUIM ESTEVE

Piló de sa Quarantena, a Cadaqués, visible des del camí de ronda d'en Ros.

FONS D'IMATGES DEL MUSEU DE LA PESCA / QUIM ESTEVE

Alfolí de la sal de l'Escala.

Inventariats en gran nombre, trobem els *escars*, superfícies de platja de bon accés i pendent suau que els pescadors utilitzaven per treure les embarcacions a terra per protegir-les del mal temps. Antigament, pocs pobles de la costa tenien port i és per això que els pescadors havien de treure les embarcacions a les platges. Els escars s'empraven també per hivernar les barques i fer-hi les tasques de manteniment. Habitualment s'adapten a l'orografia natural de la costa, però en algunes ocasions calia aplanar el terreny, dragar l'accés o col·locar argolles o pilones fixes per tal d'adaptar l'espai.

Per tal de varar les embarcacions, es feien lliscar sobre pals de treure ben enseuats amb l'ajuda de palanquins o bossells. O en el cas que fossin embarcacions de grans dimensions, amb l'ajut de força animal, normalment bous i cavalls.

Als escars importants amb capacitat per a moltes embarcacions hi havia una persona encarregada de varar i treure les barques: el paler. Aquestes infraestructures també s'anomenen *trajo* en determinats punts de la costa gironina.

Els *estenedors* eren llocs on es posaven les xarxes a assecar-se al sol. Els materials orgànics emprats per a la confecció de xarxes havien d'eixugar-se tot sovint perquè es malmetien ràpidament amb la humitat del medi marí. Aquests estenedors se situaven a les platges. Existien a tots

els pobles, cales, ports o escars on es desenvolupava l'activitat pesquera. Actualment, en els molls pesquers, encara es destinen grans superfícies per plantar-hi els arts de pesca, on són reparats.

Els *vivers* són llocs per guardar peix viu, tant per conservar-lo per a una venda posterior com per utilitzar-lo com esquer. Són cavitats a les roques que, per la seva forma natural o modificades per l'home, resten aïllades de la mar. En estar a un mateix nivell, les onades s'encarreguen de renovar l'aigua sense que el peix pugui sortir-ne, i encara es poden reconèixer al llarg de la costa.

Els *eixugadors* són zones de la costa, en platges o en roques, que havien de ser més o menys planeres i d'una superfície suficient per recollir els arts. Podien ser naturals o, en ocasions, igual com succeïa amb els viviers, requerien alguna modificació: rebaixar el terreny, replanar amb ciment o pedra seca, o adequar els accessos.

Els *encenedors* tenien la mateixa funció que els eixugadors, però per a la pesca a l'encesa, a la nit. L'art de platja emprat és el mateix, però s'encén un llum sobre una embarcació per atreure el peix cap a la costa i poder-lo encerclar i capturar.

Els actuals sistemes de pesca, l'arrossegament i l'encerclament principalment, ja no precisen d'aquests tipus de d'espais a terra per al seu desenvolupament.

L'art de platja emprat en la pesca a l'encesa s'anomena bolig a pràcticament tota la costa catalana. L'art de platja és un art de grans dimensions, però també s'anomenen així les tècniques de pesca en què l'art es recull de la costa estant i que anteriorment es calaven amb l'ajut d'una embarcació.

A banda dels elements comentats en aquesta presentació, n'existeixen d'altres catalogats que, amb més o menys variacions, segueixen funcionant avui en dia, com ara ports, amarradors, cases del mar, llotges, fars, balises, magatzems, neveres de gel i indústries conserveres, entre d'altres. No obstant, hem fet únicament referència a aquelles instal·lacions edificis i espais que avui dia ja han perdut la seva funció original i que, per tant, prenen una rellevància especial quan es parla del patrimoni marítim.

BIBLIOGRAFIA

- El patrimoni marítim i pesquer de la Costa Brava (IPEC): 2ª fase: el patrimoni immoble.* Barcelona: Generalitat de Catalunya. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, [s.a.].
- PLUJÀ, A. *La costa: estudi del Cap de Creus: diccionari toponímic, etimològic i geogràfic.* Girona: Diputació, 1996.